

Балицький І. І., кандидат технічних наук, професор кафедри прикордонного контролю, НА ДПС України ім. Богдана Хмельницького (м. Хмельницький)

СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ПЕРСОНАЛУ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ, ЩО ЗДІЙСНЮЄ ПРИКОРДОННИЙ КОНТРОЛЬ В ПУНКТАХ ПРОПУСКУ НА ШЛЯХАХ МІЖНАРОДНИХ СПОЛУЧЕНЬ

У статті подано результати аналізу психолого-педагогічної літератури з проблеми формування професійної культури прикордонника, а також визначено сутність професійної культури. Розроблено пропозиції щодо формування професійної культури майбутніх офіцерів-прикордонників.

Ключові слова: культура, прикордонний контроль, професійна підготовка, персонал, професійна культура.

В статті представлені результати аналізу психолого-педагогічної літератури по проблемі формування професійної культури пограничника, а також определено суцність професійної культури. Розроблені пропозиції по формуванню професійної культури майбутніх офіцерів-пограничників.

Ключевые слова: культура, пограничный контроль, профессиональная подготовка, персонал, профессиональная культура.

Постановка проблеми. У сучасних умовах формування України як правової держави, діяльність правоохоронного органу спеціального призначення – Державної прикордонної служби України – набуває актуального значення.

Піднятися до рівня кращих європейських стандартів не лише в оперативності здійснення прикордонного контролю, а й у якості обслуговування тих, хто перетинає українські кордони, – ось одне з пріоритетних завдань, яке ставить перед собою Державна прикордонна служба. Визначення такого завдання зумовлено наступним: виконанням міжнародних зобов'язань України щодо адаптації законодавства до вимог Європейського Союзу у контексті загальнодержавних євроінтеграційних процесів; законодавчим врегулюванням питань здійснення прикордонного контролю як одного з основних видів державного контролю на кордоні; використанням міжнародної практики щодо можливостей спрощення прикордонних формальностей за певних обставин.

Одним із способів покращення умов перетинання державного кордону є формування у персоналу нової ідеології культури прикордонного контролю, що ґрунтується на принципах відкритості й доброзичливості до тих, хто його перетинає.

Культура здійснення прикордонного контролю – це одна із основних іміджевих складових Державної прикордонної служби

України, метою якої є створення для громадян комфортних умов перетину кордону України. Кожний інспектор прикордонної служби повинен усвідомлювати той факт, що він є офіційним представником держави на кордоні, а тому він має бути зразком порядності, культури й витримки, захищати власну гідність і поважати гідність інших людей, уміло поєднувати повсякденну вимогливість правоохоронця із дотриманням прав і свобод громадян.

Результати аналізу нормативно-правових документів, що регламентують діяльність ДПСУ, свідчать про зростання вимог до загального рівня культури офіцерів-прикордонників, зокрема до професійної культури. Вирішення проблеми формування професійної культури тісно пов'язане з впровадженням відомчих стандартів культури прикордонного контролю – вимогами прикордонного відомства щодо культури спілкування, зовнішнього вигляду прикордонників тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати аналізу наукових джерел підтверджують, що до проблеми формування культури прикордонників зверталось багато науковців. Зокрема у своїх працях вчені розглядали питання формування педагогічної, правової (В. Райко, С. Совва), політичної (А. Кучеренко) та моральної (С. Крук) культури офіцерського складу Державної прикордонної служби України. Т. Щеголева досліджувала

проблему формування професійної культури майбутніх прикордонників у процесі вивчення дисциплін гуманітарного циклу. Зважаючи на широке коло існуючих досліджень, на сьогодні залишається невирішеною проблема визначення сутності поняття професійної культури персоналу Державної прикордонної служби, що здійснює прикордонний контроль в пунктах пропуску на шляхах міжнародних сполучень.

Мета статті полягає у визначенні сутності поняття професійної культури персоналу Державної прикордонної служби, що здійснює прикордонний контроль в пунктах пропуску на шляхах міжнародних сполучень, розробці пропозицій щодо формування професійної культури майбутніх офіцерів-прикордонників.

Виклад основного матеріалу. Поняття «культура» є категорією таких наук як філософія, історія, культурологія. Воно має близько 300 визначень. Культура характеризує всі форми життєдіяльності людей: матеріальне виробництво, соціально-політичні відносини, розвиток суспільства, побут, міжособистісні стосунки, професійну діяльність тощо.

Правоохоронна структура є складовою частиною суспільства. Тому все, що характеризує його культуру, поширюється і на частини та підрозділи, покликани охороняти та захищати суспільство. Починати удосконалення усіх соціально-економічних, політичних та інших важливих процесів у нашій державі потрібно саме з підвищення загальної культури народу, адже саме він є одночасно і творцем культури, і її творінням. Відповідно, для позитивних зрушень у Державній прикордонній службі України (далі – ДПСУ), для підвищення ефективності розбудови прикордонного відомства необхідним є підвищення рівня загальної, матеріальної, духовної, правової, інформаційної, екологічної, фізичної і, особливо, професійної культури особового складу.

Виходячи з цього, зауважимо, що нові історичні умови вимагають зміни культури прикордонної служби на якісно новій основі, розрізняючи при цьому елементи сучасності від історичних традицій, що були засновані та змінювались з урахуванням вимог до суспільства у різні епохи та часи. У заснуванні таких традицій брали участь покоління захисників кордонів. Особливого

значення проблема формування професійної культури прикордонників набула протягом років української незалежності, коли прикордонне відомство стало самостійним, тобто отримало можливість змінити своє ставлення до службових обов'язків, самовдосконалитись, самореалізуватись. Такі вимоги забезпечуються певним сформованим світоглядом персоналу, який нагромаджується шляхом набуття особистого досвіду і перетворюється на переконання.

Професійна культура прикордонника є невід'ємною часткою його загальної культури. Воно має багатовікову історію, хоча в сучасному значенні виникло зовсім недавно. У повсякденному вживанні термін «культура» (від латинського «culture» – обробляти, вирощувати, виховувати, розвивати) використовується для позначення певної, достатньо чітко визначеної сфери явищ. У зв'язку з цим ми говоримо про духовну культуру, культуру мови, культуру поведінки і т. ін. Однак, якими б деталями не відрізнялися ці визначення, усі прояви культури поєднує та обставина, що всі вони є здобутком творчості людей, який виник у процесі їх міжособистісних контактів.

С. Гончаренко в «Українському педагогічному словнику» трактує культуру як «сукупність практичних, матеріальних, духовних надбань суспільства, які відображають історично досягнутий рівень розвитку суспільства й людини та втілюються в результатах продуктивної діяльності» [1].

Культура зберігає єдність нації, держави та суспільства, адже вона визначається ступенями здійснення та реалізації цінностей у всіх сферах людської життєдіяльності, тому культура кожного народу, кожної нації є первинною стосовно їх економіки, політики, права.

Культура прикордонника – це відповідний рівень досконалості здійснення прикордонного контролю осіб, які перетинають державний кордон в пунктах пропуску. Велике значення має культура взаємовідносин між людьми, між начальниками та підлеглими, між правоохоронцями. До культури взаємовідносин належать такі важливі моменти як умови, в яких існує людина, уся система навчально-виховних заходів, які людина засвоює у школі, в сім'ї, в колективі,

а також особистісні орієнтації людини, які сприймаються всіма каналами впливу. Ознакою залучення людини до сфери культури є інтелігентність. У той же час, показником інтелігентності є знання, ерудиція, дотримання норм етики, правил поведінки, прояв громадянської позиції.

Культура являє собою складне соціально-діяльнісне утворення, яке містить такі елементи: певний історичний рівень розвитку суспільства; певну суму матеріальних, наукових і духовних цінностей; творчі сили та здібності людини, відображені у результатах і формах організації її життя та діяльності; у взаємовідносинах між людьми; раціональні способи оволодіння прийомами діяльності в матеріальній та духовній сферах життя суспільства. До загальної культури належить також ступінь досконалості людини в окремих видах її діяльності та спілкування (філософська культура, культура праці, культура мови, культура поведінки).

Процес формування культури особистості є складним і багато в чому залежить від засвоєння індивідом соціального досвіду, традицій, звичаїв, вірувань, цінностей, в процесі якого утворюються якості та властивості, які формують культуру особистості [2].

Поняття «професійна культура» вперше ввів Й. Ісаєв, який розглядав її як спосіб творчої самореалізації особистості в різноманітних видах діяльності та спілкування [3; с. 34]. Вчений визначав, що це явище є системним утворенням, яке об'єднує в собі ряд структурно-функціональних компонентів, що має власну організацію.

Правоохоронна організація завжди була і є однією зі складових суспільства. Тому все, що характеризує культуру цього суспільства, поширюється і на органи та підрозділи, які покликані охороняти та захищати суспільство. Разом з тим, існують певні особливості, обумовлені специфікою діяльності Державної прикордонної служби України. Це накладає відбиток на сутність і зміст професійної культури персоналу Державної прикордонної служби України.

Формування професійних знань нерозривно пов'язане з культурою та мораллю. Особливо тісний зв'язок існує з таким багатоплановим явищем як культура праці, служби, професійної діяльності тощо.

Професійна діяльність базується на професійному самоутвердженні та професійній майстерності.

Професійне самоутвердження не може бути відірваним від культурного та морального стану суспільства. Воно становить його основу, утворюючи ціннісну серцевину, оскільки застерігає від багатьох негативних явищ, зокрема від грубощів, конфліктів, негативного кар'єризму, гордині, приниження значення своїх колег і т.п. Слід зауважити, що процес самоутвердження повинен регулюватись моральними нормами, утвердженими звичаями в колективі.

Професійну майстерність доцільно розглядати у двох аспектах: широкому і вузькому. У широкому аспекті передбачається, що кожна людина, яка професійно займається конкретною діяльністю, володіє необхідними знаннями і вміннями, заслуговує професійної довіри тощо. У вузькому – майстром називають не просто фахівця, а фахівця високого рівня професіоналізму, який досягнув у своїй роботі високого уміння, мистецтва. Це висока соціально-моральна характеристика професійної діяльності цієї людини. Професійна майстерність у вузькому розумінні має свої ознаки та компоненти. Вона складається з високого рівня теоретичної підготовленості; продуктивної діяльності і таланту; високих моральних якостей фахівця і його вихованості, коректності, розвинутих соціальних почуттів.

Професійна культура не може існувати без особистих моральних якостей прикордонника. Моральний зміст діяльності – основа професійної культури. Адже на службі діють багато таких норм поведінки, які прийняті у побуті. Наприклад, пристойність, товариськість, доброзичливість, уважність і т.д. – це властивості, які характеризують людину-колективіста.

Проблема професійної майстерності є проблемою і професійної моралі, насамперед, у таких видах діяльності, об'єктом яких є людина. Робота з людьми має свої неповторні ситуації, труднощі, протиріччя, які необхідно своєчасно вирішувати і долати у процесі самої діяльності. Завданням професійної моралі є надання допомоги особі у пошуках правильного вибору при виконанні службових обов'язків, оптимальна реалізація

прийнятого рішення у практичній діяльності. Професійна мораль прикордонника має специфічні особливості регулювання, які диктують правила певної його поведінки, виконання функціональних обов'язків, реалізації ним службової діяльності на державному кордоні.

Як бачимо, структурними елементами професійної культури є діяльність (у першу чергу, продуктивна), мораль (у тому числі професійна) і загальна культура (зокрема культура поведінки особистості).

Отже, *професійна культура* – це результати трудової діяльності, обумовлені високим ступенем професійної моралі та загальноприйнятими нормами культури поведінки особистості.

Результати аналізу структурних елементів професійної культури свідчать про те, що її можна розглядати як сукупність професійно-моральної, професійно-технологічної та професійно-психологічної культури особистості.

Таке розчленування пояснюється основними засадами професійної культури: самоствердженням і професійною майстерністю. Оскільки самоствердження є в основному морально-психологічною оцінкою фахівця, то *професійно-моральна культура* характеризується ступенем володіння особистістю нормами моралі, особливо професійної моралі, втілення цих норм і принципів у практичну діяльність.

До *професійно-технологічної культури* слід віднести ступінь засвоєння фахівцем необхідних навичок виконання службових обов'язків, уміння творчо застосовувати їх, особливо у нестандартних ситуаціях. Це дозволяє фахівцеві кваліфіковано і вільно виконувати свою роботу, що призводить до визнання його майстерності.

Професійно-психологічну культуру ми розуміємо як уміння особи володіти собою, знання закономірностей мислення, особливостей пам'яті тощо. Провідну роль у цьому відіграє розвиток власної волі, оскільки досягнення мети – стати майстром своєї справи – можливо реалізувати лише через подолання труднощів, які виникають на цьому шляху. Боротьба з різного роду перешкодами розвиває і загартовує волю та наполегливість.

Слід зауважити, що зазначені види професійної культури не існують окремо одна від одної, вони є взаємопов'язаними і

взаємозалежними, такими, що одна одну доповнюють, збагачують, розвивають. Особливо виявляється їхня єдність у складних правових проблемах, конфліктних ситуаціях тощо.

Сьогодні істотно важливою є конкретизація ідеології культури прикордонного контролю. Її основою запропоновано вважати принципи організації та здійснення прикордонного контролю, а саме: законність; відкритість; повагу до людської гідності та рівності осіб незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак.

Саме культура прикордонного контролю виступає інструментом реалізації принципів, визначених Законом України «Про прикордонний контроль».

За умови формування чіткої концепції культури прикордонного контролю як сфери діяльності та методології її запровадження, стане можливим удосконалення правової культури персоналу, культури його поведінки, спілкування, культури здійснення прикордонних формальностей та забезпечення культури інформаційного забезпечення учасників міжнародного руху.

З огляду на це, складовими відомчих стандартів культури прикордонного контролю можна вважати: правову культуру персоналу; культуру інформаційного забезпечення прикордонного контролю; культуру здійснення прикордонних формальностей.

Таким чином, культура прикордонного контролю трансформується з вузькопрофільного напрямку в загально відомчу сферу діяльності.

Основним суб'єктом діяльності органу охорони Державного кордону є особовий склад який складається з військовослужбовців і працівників ДПСУ. Прикордонники повинні володіти високими особистими діловими та моральними якостями, мати належний освітній рівень, фізичну підготовку та ін.

На основі вищевикладеного доцільно сформулювати пропозиції щодо формування професійної культури майбутніх офіцерів-прикордонників:

по-перше, актуалізація проблеми формування професійної культури

Питання педагогіки

прикордонників шляхом проведення виховних заходів, що буде виступати сильним мотиваційним засобом усвідомлення прикордонниками значущості своєї професійної діяльності;

по-друге, проведення тренінгу з відомчих стандартів культури прикордонного контролю із застосуванням інтерактивних методів навчання;

по-третє, здійснення постійного моніторингу якості формування професійної культури із внесенням необхідних корективів.

Висновок. Таким чином, професійна культура прикордонника – це результат професіоналізму, розуміння правових явищ, переконаність у цінності права, що обумовлено науковою організацією професійної діяльності, інтелектом

особистості прикордонника, його морально-психологічним станом, педагогічним та службовим етикетом. Структурними елементами професійної культури є діяльність (у першу чергу, продуктивна), мораль (у тому числі професійна) і загальна культура (зокрема культура поведінки особистості).

Перспективи подальших досліджень у даному напрямку. Основними напрямками подальших досліджень можуть бути: визначення педагогічних умов формування професійної культури персоналу Державної прикордонної служби, що здійснює прикордонний контроль в пунктах пропуску на шляхах міжнародних сполучень; розробка методичних рекомендацій щодо формування професійної культури у майбутніх прикордонників.

Література

1. Гончаренко, С. У. Український педагогічний словник / Семен Устимович Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
2. Кухарчук, А. М., Лях, В. В., Широкова, А. Б. Человек и его профессия / А. М. Кухарчук, В. В. Лях, А. Б. Широкова. – Минск : Соврем. слово, 2006. – 544 с.
3. Исаев, И. Ф. Теория и практика формирования профессионально-педагогической культуры преподавателя высшей школы : [учеб. пособ.] / И. Ф. Исаев; [Московск. пед. гос ун-т ; Белгородск. гос. пед. ин-т]. – М. ; Белгород: [б. и.], 1993. – 219 с.

Balyts'kyi I. I. Ph.D.

THE ESSENCE OF PROFESSIONAL CULTURE OF THE STATE BORDER SERVICE PERSONNEL, WHO EXECUTES BORDER CONTROL IN CHECK POINTS ON INTERNATIONAL TRAFFIC ROUTES.

The article reveals the analysis of psychological and pedagogical sources concerning the problem of border guards' professional culture formation. Different points of view on the problem of borderguards' culture are presented in the article. The essence of professional culture as well as its structure has been determined. The borderguards' professional culture consists of such structural elements as activity (first of all productive one), moral (including professional one) and general culture (culture of behaviour in particular). Basic recommendations concerning the professional culture formation have been defined in the article.

Key words: culture, border control, professional training, personnel, professional culture.